

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE
DOMENIUL DE DOCTORAT TEOLOGIE

TEZĂ DE DOCTORAT

Coordonator științific,

I.P.S. Pr. Prof. univ. Dr. TEODOSIE PETRESCU

Doctorand,

Arhid. ALEXIUC IOAN-BOGDAN

CONSTANȚA

2021

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE
DOMENIUL DE DOCTORAT TEOLOGIE

TEZĂ DE DOCTORAT
UTILIZAREA PSALMILOR ÎN
SFÂNTA LITURGHIE
REZUMAT

Coordonator științific,

I.P.S. Pr. Prof. univ. Dr. TEODOSIE PETRESCU

Doctorand,

Arhid. ALEXIUC IOAN-BOGDAN

CONSTANȚA

2021

CUPRINS

ABREVIERI	9
INTRODUCERE.....	10
CAPITOLUL I	14
PSALMUL – <i>MEDIUS LOCUS</i> AL REVELAȚIEI.....	14
psalmilor.....	I.1 Izvorul dumnezeiesc al Error! Bookmark not defined....14
psalmilor.....	I.2.Timpul redactării și autorii Error! Bookmark not defined....19
I.3. Mărturii neotestamentare și patristice referitoare la rolul psalmilor în cultul Bisericii.....	23
CAPITOLUL AL II-LEA.....	34
ROLUL PSALMIOR ÎN SLUJIREA BISERICII	34
II.1. Psalmii folosiți integral în ritualul ortodox.....	34
II.2. Citate din psalmi în rânduiala bisericească.....	53
II.3. O istorie succintă a psaltirii la români.....	93
CAPITOLUL AL III-LEA	100
PSALMII ÎN CADRUL SFINTEI LITURGHII	100
III.1. Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur.....	100
III.2. Liturghia Sfântului Vasile cel Mare	116
III.3. Liturghia Darurilor mai înainte sfințite	117
CAPITOLUL AL IV-LEA.....	124
TEOLOGIA BIBLICĂ A TEXTELOR SFINTEI LITURGHII.....	124
IV.1 Liturghia – inima Bisericii lui Dumnezeu.....	124
IV.2 Teologia biblică a Proscomidiei.....	126
IV.3 Liturghia Cuvântului – o extensie a Scripturii în inima Bisericii.....	144
IV.4 Liturghia Euharistică – dăruirea Cuvântului lui Dumnezeu oamenilor.....	154
CONCLUZII.....	171
BIBLIOGRAFIE.....	175

REZUMAT

Cuvinte cheie: *psalmi, Psaltire, Sfânta Liturghie, Sfânta Scriptură, Revelație, rânduiala bisericească.*

Așa cum precizează și titlul lucrării, obiectul tezei de doctorat pe care intenționez să o prezint public este concentrat asupra cercetării biblice a raportului de complementaritate dintre psalmi și Liturghie, precum și a întrepătrunderilor liturgice, istorice și tipologice care au generat această complementaritate dar și care s-au născut din ea. Lucrarea își propune, așadar, analizarea, ordonarea și valorificarea, pe cât posibil, a comorii de texte poetice vechi-testamentare din corpul celei mai importante slujiri a Bisericii Ortodoxe: Sfânta și dumnezeiasca Liturghie. Ineditul tezei nu provine din cele două elemente principale ale cercetării (psalmii și Liturghia), care au fost analizate separat de mii de cercetători, încă din cele mai vechi timpuri, ci din examinarea cât mai minuțioasă a juxtapunerii celor două într-o perfectă armonie de text, mesaj, simbol și de lucrare sfințitoare.

Cultul Bisericii primare avea la origine, firească, un însemnat conținut de elemente liturgice iudaice, punând accentul pe textele veterotestamentare mistico-profetice, care confirmau, fără putință de tăgadă, prezența istorică a Mântuitorului și opera Sa divino-umană de izbăvire și de îndumnezeire a neamului omenesc și, prin extensie, a întregii creații. Cea mai utilizată formă de rugăciune în perioada veche a Creștinismului, este citirea sau cântarea psalmilor, inclusiv în ritualul Sfintei și dumnezeieștii Liturghii. „*Vorbiți între voi în psalmi și în laude și în cântări duhovnicești, lăudând și cântând Domnului în inimile voastre*” (Efes. 5, 19). Mărturiile despre citirea sau psalmodierea psalmilor sunt enumerate cu judiciozitate în primul capitol al lucrării. Intonarea vocală sau rostirea psalmului în Biserica primordială se adevărește din concepția ortodoxă conform căreia omul ca și chip al lui Hristos, este în același timp și instrumentul cel nefăcut de mână omenească sau îngerească, prin a cărui interpretări Dumnezeu este preamărit în modul cel mai autentic. Citirea sau cântarea psalmilor în Biserică devine o practică generală din timpul Sfinților Apostoli și până în zilele noastre. Exemplul și perfecțiunea acestor interpretări psalmice o dețin cu desăvârșire îngerii și sfinții care neîncetat se adâncesc în

iubirea fără margini față de Dumnezeu, parcurgând la infinit cele trei stadii duhovnicești: purificare, iluminare, desăvârșire. „*Voi, sfinții, sunteți trâmbița, psaltirea, alăuta, timpanul, corul, strunele și orga, și chimvalele bucuriei care emit sunete frumoase, care cântă în armonie. Voi sunteți toate acestea. Ascultând psalmul, să nu ne gândim la ceva de mică valoare, la lucruri trecătoare, nici la instrumente teatrale*”¹.

Sfântul Apostol Pavel afirmă acest adevăr în contextul epistolei către Coloseni, când descrie urmările cuvântului lui Hristos devenit lucrător în oameni prin Biserică, iar dintre aceste urmări sau daruri sunt enumerați și psalmii ca mulțumire adusă Domnului cu inima : „*Cuvântul lui Hristos să locuiască întru voi cu bogăție. Învățați-vă și povățuiți-vă între voi, cu toată înțelepciunea. Cântați în inimile voastre lui Dumnezeu, mulțumindu-I, în psalmi, în laude și în cântări duhovnicești*”(Colos. 3, 16). Existența unui canon al citirii psalmilor, atât în cultul particular cât și în cel public, este confirmată atât de textele Sfintei Scripturi cât și de literatura patristică. Este semnificativ și în această privință, sfatul Apostolului Pavel către Efeseni de a face pregătirea duhovnicească, acel catarsis fără de care rugăciunea nu se poate înălța : „*Și nu vă îmbătați de vin, în care este pierzare, ci vă umpleți de Duhul. Vorbiți între voi în psalmi și în laude și în cântări duhovnicești, lăudând și cântând Domnului, în inimile voastre. Mulțumind totdeauna pentru toate întru numele Domnului nostru Iisus Hristos, lui Dumnezeu (și) Tatăl*” (Efes. 5, 18-20).

Capitolul I, intitulat „*Psalmul – medius loci al Revelației*”, își propune să expună și să reafirme adevărurile teologice despre originea divină a psalmilor, despre lucrarea Duhului Sfânt de inspirație a autorilor biblici, despre timpul redactării, autorii și locul acestor prețioase comori de poezie religioasă antică și, nu în ultimul rând, să enumere și să comenteze o seamă de mărturii biblice și patristice despre utilizarea psalmilor în ritualul Bisericii și în Sfânta Liturghie, ca axă principală a acestui ritual dumnezeiesc.

Denumirea de „psaltire” provine de la instrumentul „*psalterion*”, izvodită, ca și chitara, de către Iubal². Psaltirea, foarte potrivită genului armonic al modului dorian³, este instrumentul folosit, la acompaniament, de David, cântăreț și profet, care a înălțat imne melodioase lui

¹ Fer. Augustin, *Esposizioni sui Salmi* - Comentarii asupra Psalmilor, IV, Roma 1977, pp. 934-935.

² Teofil al Antiohiei, *Trei cărți către Autolic*, în col. PSB, vol. 2, traducere, note și indici de pr. Dumitru Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1980, p. 317.

³ Clement Alexandrinul, *Stromata a VI-a*, în col. PSB, vol. 5, traducere, note și indici de pr. Dumitru Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1982, p. 436.

Dumnezeu⁴, instrument muzical „cu 10 coarde, numit la evrei *nebel*, cu care se acompania cântarea Psalmilor”⁵. Raportată la cuprinsul ei, Psaltirea poate fi înțeleasă ca o împletire complexă de scrieri poetice sfinte, redactate de autori diferiți, în mai multe etape cronologice, având ca tematică o întreagă varietate de subiecte de natură revelațional-spirituală: rugăciuni, meditații, cântări, atitudini mistice, abordări de tip contemplativ, *etc.*, sub forma a 150 de psalmi (al 151-lea fiind un adaos sau o continuare a celui de-al 150-lea)⁶. Însuși strămoșul după trup al Domnului, regele și proorocul David, care este autorul primilor psalmi și inițiatorul genului mistico-poetic al psalmilor, atestă faptul că inspirația psalmilor este în lucrarea Sfântului Duh: „*Duhul Domnului grăiește prin mine și cuvântul Lui este pe limba mea*” (II Regi 23, 2). Duhul Sfânt, Cea de-a Treia Persoană a Sfintei Treimi, a lucrat în și prin scriitorii psalmilor și i-a împuternicit, fără să-și piardă prin aceasta personalitatea, să descrie cu exactitate ceea ce au vrut. Însă ei nu au scris ceva ce se afla în afara domeniului experienței lor, ci despre gândurile lor lăuntrice, pentru ca prin ele să atingă inimile altor oameni.

Argumentul cel mai puternic privind inspirația divină a psalmului se evidențiază în cartea întâi a Regilor (I Regi 16,23): „*Iar când duhul cel trimis de Dumnezeu era peste Saul, David, luând harpa, cânta, și lui Saul îi era mai ușor și mai bine și duhul cel rău se depărta de la el*”. Sfântul Grigorie Taumaturgul afirmă originea divină a psalmilor prin adeziunea noastră sufletească la ceea ce este dumnezeiesc⁷.

Încă de la întemeierea Bisericii, psalmii au reprezentat principala metodă de rugăciune dar și un important mijloc de contemplație în cadrul spiritualității și al cultului noii credințe. „*De altfel, creștinii n-au putut să simtă chiar de la început lipsa urgentă a unei poezii noi în cult. Acest gol era umplut de poezia din cărțile sfinte ale Vechiului Testament și, îndeosebi, de psalmi, care „răspundeau la toate situațiile sufletului”*”⁸.

Cei mai mulți dintre primii convertiți proveneau din sânul poporului israelit. În cadrul vieții și activității Sale pământești, Domnul și Mântuitorul nostru Iisus Hristos a citat din psalmi

⁴ *Idem*, *Stromata a VI-a*, în col. PSB, vol. 5, traducere, note și indici de pr. Dumitru Fecioru, Ed.IBMBOR, București, 1982, p.436.

⁵ Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, arhim. Prof. Ghenadie Nițoiu, pr. Prof. Gheorghe Neda, *Liturgica Teoretică – manual pentru Seminariile Teologice*, Ed.IBMBOR, București, 1984, p.139.

⁶ Simion Todoran, *Genurile literare și aspecte doctrinare în Psalmi*, în „MO”, anul 1988, nr. 7-8, p.480.

⁷ Sf. Grigorie Taumaturgul, *Discurs adresat lui Origen*, în col. PSB, vol. 10, studiu introductiv, traducere, note și indici de pr. prof. Constantin Cornițescu, Ed.IBMBOR, București, 1984, p.24.

⁸ Pr. Petre Vintilescu, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, Editura Partener, Galați, 2006, p.16.

și s-a rugat, împreună cu Apostolii, utilizând în acest scop psalmii strămoșului său David: „*Și după ce au cântat laude, au ieșit la Muntele Măslinilor*” (Mat. 26, 30).

Sfinții Apostoli au continuat să folosească psalmii atât în rugăciunile lor particulare cât și în slujirea Bisericii, rânduiind comunităților botezate de ei să respecte citirea (Iacob, 5, 13) și intonarea psalmilor cu toată inima: „*Vorbiți între voi în psalmi și cântări duhovnicești, lăudând și cântând Domnului, în inimile voastre*” (Efes. 5, 19). Psalmul era considerat jertfă de mulțumire înălțată Domnului în chip duhovnicesc: „*Cântați în inimile voastre lui Dumnezeu, mulțumindu-i în psalmi, în lăudări și în cântări duhovnicești*” (Col. 3, 16).

Sfântul Apostol Pavel, care, învățat fiind în Legea Veche, afirmă, bazându-se pe conținutul psalmului 109, versetul 4, nedeșăvârșirea Legii în afară de Hristos: „*Astfel, porunca dată întâi se desființează pentru neputința și nefolosul ei; căci Legea n-a desăvârșit nimic, iar în locul ei își face cale o nădejde mai bună, prin care ne apropiem de Dumnezeu. Ci încă a fost la mijloc și un jurământ, căci pe când aceia s-au făcut preoți fără de jurământ, El S-a făcut cu jurământul Celui ce I-a grăit: <<Juratu-S-a Domnul și nu Se va căi: Tu ești Preot în veac, după rânduiala lui Melchisedec>>. Cu aceasta, Iisus S-a făcut chezașul unui mai bun testament*” (Evr. 7, 18-22).

Didahia celor Doisprezece Sfinți Apostoli, document creștin din anii 50-70 după Hristos, citează din psalmul 4⁹, din psalmii 36 și 117¹⁰.

Psalmii au făcut obiectul cercetării celor mai mulți dintre Părinții și Scriitorii Creștinătății, începând cu marele învățat Origen (+255), care a publicat celebrele sale Omilii la Psalmi, Fericiții Augustin (+430) și Ieronim (+420), dar mai ales a celor doi mari ierarhi ai Bisericii, Sfântul Vasile cel Mare (+379) și Sfântul Ioan Gură de Aur (+ 407) pe ale căror Omilii sau cuvântări duhovnicești la Psalmi se întemeiază evlavia nemăsurată a creștinilor ortodocși clerici și mireni față de măreția, bunătatea și înțelepciunea lui Dumnezeu, Care a dăruit o astfel de comoară spirituală credincioșilor Săi.

Sfântul Clement Romanul, episcop al Romei între anii 92 și 101, ierarh martir prăznuit de către Biserica Ortodoxă la 24 noiembrie, utilizează masiv în epistolele sale citate din psalmi, ceea ce duce la ideea că psalmii deveniseră încă din secolul I aproape ca o „limbă universală” a creștinilor din moment ce scrisorile sunt adresate altei comunități creștine decât cea păstorită de

⁹ *Scrierile Părinților Apostolici*, col. PSB, vol.1, trad. Pr. Dumitru Fecioru, Ed.IBMBOR, București, 1979, p.28.

¹⁰ *Ibidem*, pp.26, 31.

autor, cea a Corintului, care trebuia cu necesitate să cunoască referirile pe care le făcea Sfântul Clement Romanul¹¹.

În prima sa Apologie (cap.65-67), Sfântul Iustin Martirul și Filosoful descrie Liturghia euharistică fără prea mare lux de amănunte, nepomenind nimic de imne sau cântări, dar trebuie presupus că se întrebunțau și pe vremea lui psalmi cântați la Liturghie¹².

Sfântul Ciprian al Cartaginei (210-258), pomenește despre cântarea psalmilor în cadrul ritualului de seară (posibil al Vecerniei), în epistola către Donatus: „*Acum soarele e gata să apună și e bine să dedicăm repaosului ceea ce ne-a mai rămas din zi. Pentru ca ora cinei să nu fie lipsită de grația cerească, să cântăm din psalmi înainte de a ne așeza la masă. Tu ai bună memorie și voce frumoasă; începe așadar tu, ca de obicei. Pentru cei dragi ai tăi masa va fi și mai plăcută, dacă i se adaugă imnuri religioase, care încântă urechile*”¹³.

Încă din secolul IV, un episcop daco-roman, Sfântul Niceta de Remesiana, misionar de renume al timpului său, elogiât de către Sfântul Paulin de Nola în două poeme în care sunt amintiți și strămoșii noștri, afirma necesitatea psalmilor în cultul Bisericii Ortodoxe într-o lucrare¹⁴ dedicată exclusiv cântării creștine a psalmilor, „*Ce este mai plăcut decât această desfătare? Căci și cu psalmi ne desfătăm și cu rugăciuni ne răcorim și cu citiri interpose ne hrănim. Și cu adevărat, după cum unii sunt desfățați de felurimea mâncărilor, tot așa sufletele noastre se îmbogățesc printr-o lectură felurită și din reprezentarea cântărilor*”¹⁵, făcând precizarea că, pentru evlavie și pentru slava lui Dumnezeu, se cuvine să se execute cântările de către vocile armonioase, nuanțate¹⁶.

Episcopul dunărean descrie cu măiestrie jerfa cea nouă și nesângeroasă pe care David a proorocit-o în psalmi iar Hristos a împlinit-o. Totodată, ierarhul Remesiane menționează că jertfa duhovnicească pe care o săvârșesc creștinii este superioară tuturor jertfelor sângeroase ale lumii antice: „*Iată ce este mai de preț, iată jertfa duhovnicească mai mare decât toate jerfele de*

¹¹ *Ibidem*, p.53.

¹² Pr. Mgr. Simeon Stoica, *Liturghia creștină din secolul II, descrisă de Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, în raport cu liturghia ortodoxă de astăzi*, în „Ortodoxia”, anul XII (1960), nr. 1 (ianuarie-martie), p.79.

¹³ Sf. Ciprian, *Către Donatus*, în col. PSB, vol. III, *Apologeți de limbă latină*, traducere Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol, David Popescu, introducere, note și indici Nicolae Chițescu, Ed.IBMBOR, București, 1979, pp.424-425.

¹⁴ I. I. Bujor și Fr. Chiriac, *Scriitori bisericești latini*, Ed.Renașterea, Cluj, 2005, pp.153-157.

¹⁵ Sf. Niceta de Remesiana, *Despre folosul cântării psalmilor*, XII, apud Mgr. Ștefan C. Alexe, *Folosele cântării bisericești în comun după Sfântul Niceta de Remesiana*, în „B.O.R.”, anul LXXV (1975), nr.1-2, p.172.

¹⁶ † Nestor, Arhiepiscop și Mitropolit, *Scrieri patristice în Biserica Ortodoxă Română până în secolul al XVII-lea*, în „M.O.”, anul XXXV (1983),nr. 1-2 (ian-feb), p.89.

animale! Și pe bună dreptate: dacă într-adevăr acolo se vărsa sângele rațional al animalelor, aici se jerfește lauda duhovnicească din sufletul însuși și din conștiința curată”¹⁷.

Sfinții Părinți au rânduit a se citi sau cânta psalmii la începutul tuturor slujbelor bisericești, fapt care la rândul său a convins pe marii comentatori liturgici - cum ar fi Sfântul Gherman I, patriarhul Constantinopolului (†733), Teodor, episcopul Andidei (sec.XIII) sau Sfântul Nicolae Cabasila (sec. XIV) și alții - să afirme originea psalmului în Unul și același Dumnezeu Adevărat, în cuvinte asemănătoare: *„Noi trebuie să știm că la începutul oricărei slujbe de dimineață sau de seară, mai întâi se cântă psalmii Vechiului Testament, apoi cântările Noului Har, intrucât Vechiul Testament a precedat, al cărui Legiuitor a fost Acesta, Cel ce S-a născut în zilele de demult, ca să aibă cunoștință toți, că Unul și Același Dumnezeu și Stăpân este, Cel Care și pe acestea și pe acelea le-a legiuit”¹⁸.*

Capitolul al II-lea este intitulat *„Rolul psalmilor în slujirea Bisericii”* și își propune să adune și să organizeze, urmând pas cu pas rânduielile bisericești actuale, toate utilizările psalmilor din ritualul creștin, fie sub formă integrală (psalmi întregi), fie sub formă parțială (fragmente din psalmi), cu scurte comentarii biblice sau liturgice, în scopul demonstrării valorii de prim rang pe care o deține psalmul în cultul ortodox.

Am urmat firul logic al rânduielilor bisericești, începând, așa cum era firesc, cu rânduiala celor șapte Laude. Cele șapte Laude prezintă credincioșilor, în chip simbolic, întreaga operă de mântuire a lumii, dar și cu referiri la faptele din viața Mântuitorului Hristos¹⁹. *„În rânduiala slujbelor celor șapte laude, lecturile și textele biblice sunt luate cu precădere din Vechiul Testament. Psaltirea ocupă primul loc...”²⁰.* Prezența psalmilor în rânduiala Ceasurilor Împărătești este următoarea categorie. Cea de-a treia o constituie utilizarea integrală sau parțială a psalmilor în Sfintele Taine. Ultima categorie de slujbe o constituie Ierurgiile unde analizez sistematic toate prezențele psalmilor în rânduielile și rugăciunile Molitfelnicului, în principalele Acatiste și lucrări sfințitoare ale Bisericii. La finalul acestei analize am anexat un subcapitol dedicat prezenței și rolului Psaltirii în gândirea, spiritualitatea și cultura românească, enumerând și descriind succint principalele ediții ale Psaltirii la poporul român.

¹⁷ Sf. Niceta de Remesiana, *Despre folosul cântării psalmilor*, XII, apud Mgr. Ștefan C. Alexe, *Op.cit.*, p.170.

¹⁸ Sf. Gherman I, patriarhul Constantinopolului, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, traducere de Pr. Prof. Nicolae Petrescu, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2005, p.60-61 și Teodor, episcop de Andida, *Comentariu liturgic*, traducere de Pr. Prof. Nicolae Petrescu, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2006, p.59.

¹⁹ Pr. Prof. Sorin Cosma, *Cele șapte Laude ale Bisericii*, în „M.M.”, anul LXIII (1987), nr.1, (ian.-febr.), p.67.

²⁰ † Vasile Coman – Episcopul Oradiei, *Însemnătatea Scripturii și a Tradiției în cultul Bisericii Ortodoxe*, în „Ortodoxia”, anul XXXII (1980), nr.4 (oct-dec), p.598.

Capitolul al III-lea al tezei este dedicat analizării prezenței psalmilor în Sfânta Liturghie. Sfânta Liturghie este un organism viu, inima Bisericii care bate în Duhul Sfânt, așa că ea a fost mereu trăită de sfinți, cercetată și adăugită cu tot mai multe rugăciuni, așa încât, de la ritualul simplu al Cinei celei de Taină, ea a devenit o celebrare doxologică a dăruirii de Sine a lui Hristos Dumnezeu în istorie și o chintesență a frumuseții dogmatice și biblice a creștinătății. Esențialul Liturghiei este unul biblic și harismatic, căci e o prezentificare a momentului Cinei celei de Taină, în sens eshatologic, în care istoria se transformă euharistic în veșnicie, timpul în eon, prezentul în eternitate, spațiul în nemărginirea harului și omul în Dumnezeu după har. Este de mare importanță dogmatică și eclesiologică, demonstrarea fundamentului biblic al Liturghiei Bisericii, atât pentru o corectă înțelegere a Scripturii în cultul liturgic al Bisericii, dar mai ales pentru aprofundarea dogmatică a doxologiei și pentru înțelegerea necesității Scripturii în viața cultică și în viața fiecărui credincios.

Pentru rigoare dar mai ales pentru a menține unitatea corpului tezei am urmat împărțirea din capitolul anterior, respectiv psalmi integrali și psalmi folosiți parțial. Enumerarea, comentarea și, acolo unde a fost cazul, demonstrarea, s-au efectuat transversal asupra textelor psalmilor, pe registrele sau părțile constitutive ale Liturghiei ortodoxe (Proskomidia, Liturghia catehumenilor și Liturghia credincioșilor). Pe de altă parte, analiza nu s-a rezumat la caracterul transversal ci a abordat subiectul și în plan longitudinal, fiindcă a inclus toate cele trei Sfinte Liturghii ale ritualului ortodox (Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur, a Sfântului Vasile cel Mare și cea a Darurilor mai înainte sfințite, a Sfântului Grigorie Dialogul), fiecare dintre ele cu specificitatea ei biblico-liturgică.

Capitolul al IV-lea este alcătuit dintr-o examinare biblică și simbolică a textelor Sfintei Liturghii, în directă legătură cu prezența abundentă a psalmilor în cuprinsul acesteia. Cele trei subcapitole se succed în ordinea celor trei părți constitutive ale Liturghiei (Proskomidia, Liturghia catehumenilor și Liturghia credincioșilor) abordând Teologia biblică a Liturghiei cu multiplele sale semnificații. În Biserica Ortodoxă, una, sfântă, sobornicească și apostolică, cultul liturgic al Euharistiei s-a unit complementar cu citirea Evangheliei, adică a Scripturii, și fiecare și-a dăruit esențele mântuitoare și pline de har, așa încât citirea Cuvântului din Liturghia catehumenilor a fundamentat și a dat sens transformării euharistice prin rugăciunea poporului lui Dumnezeu la epicleză și prin pogorârea Duhului Sfânt peste darurile euharistice.

O morfologie biblică și teologică a Euharistiei creștine trebuie însă să menționeze substratul liturgic iudaic al cultului creștin primar în general și al Liturghiei în special. Jertfa de Paști (Pessah) cuprinsă în amănunt în Cartea Ieșirii (12, 2-11) prezintă ritualul liturgic general al tăierii Mielului pascal, al ungerii ușilor casei cu sângele Mielului și masa ritualică propriu-zisă²¹. Ritualul liturgic pascal iudaic este profeția euharistică prin excelență și el conține alegoric toate elementele jertfei și mulțimirii pentru mântuirea din robia Egiptului. Toate jertfele animale din Vechiul Testament sunt icoane profetice ale Jertfei de Sine a Mielului lui Dumnezeu pe Cruce pentru mântuirea lumii. Jertfa nu este o expiere și o împlânzire a lui Dumnezeu, ci o împreună pătimire a lui Dumnezeu cu oamenii și o intrare a lui Dumnezeu în oceanul de suferință al umanității și în iadul cel mai de jos a lepădării de Dumnezeu pentru a-l smulge pe omul căzut din veșnicia suferinței.

Liturghia Bisericii creștine, care este fundamentată pe Cina cea de Taină, este astfel împlinirea nesângeroasă a profețiilor Vechiului Testament. În Euharistie, Biserica lui Hristos intră mistic și mistagodic în realitatea unică, veșnică și nemuritoare a Jertfei lui Hristos pe Crucea Golgotei. Influența iudaică a cultului creștin primar, de multe ori supradimensionată mai ales în hermeneutica protestantă, e evidentă, dar ea nu poate oferi în întregime perspectiva vieții veșnice pe care Euharistia o conține și o dăruiește. Ritualul creștin al Cinei celei de Taină vorbește despre și cu un Dumnezeu făcut Om, întrupat, care poartă în veșnicie rănilile cele dumnezeiești ale Crucii și Se dăruiește pe Sine întreg oamenilor care Îl iubesc în Sfântă Biserica Sa, spre nemurire. Așadar, creștinismul primar adoptă doar forma ritualică a cinei iudaice, însă o schimbă în mod fundamental în conținut și dimensiune teologică. Cina iudaică este o cină de mulțumire, cu aspecte cosmice și memoriale în ceea ce privește izbăvirea din Egipt. Cina creștină, Liturghia Bisericii este creațională, memorială, istorică, și mai ales eshatologică, căci inaugurează Împărăția lui Dumnezeu, unde toți oamenii uniți în Biserică trăiesc și se hrănesc din Dumnezeu, moștenind viața Lui veșnică.

În Biserica adevărată, cultul se împletește cu dogma, rugăciunea cu textul biblic, canonul cu porunca evanghelică, Scriptura cu Tradiția Duhului Sfânt, harul cu libertatea, umanitatea cu dumnezeirea, spațiul cu infinitul, timpul cu eternitatea, istoria cu Împărăția lui Dumnezeu. Orice rupere, competiție, focusare exclusivă, negare sau neputință cogitală sfâșie Trupul eclesial al Bisericii lui Hristos și e pricină de schismă și de erezie. Liturghia nu eludează

²¹ H.C. Felmy, *De la Cina cea de Taină la Dumnezeiasca Liturghie a Bisericii Ortodoxe*, Deisis, 2004, pp. 14-16.

Scriptura ci o explică, o actualizează, o trăiește doxologic și o pune în valoare prin puterea rugăciunii euharistice în harul lui Dumnezeu. Și invers, Scriptura nu minimizează Liturgia, ci o justifică, o exprimă, îi fundamentează istoria și originile, îi dă sens veșnic și o orientează spre Cuvântul necreat al lui Dumnezeu, care este Hristos Însuși, Evanghelia cea vie și veșnică. Timpul, ca valoare a creației, devine interval al iubirii unitive, tropos-ul, modul și topos-ul – locul acestei extensii și a desfășurării iubirii în întreaga istorie. Sfinții nu au transfigurat doar sinele, ego-ul prin asceză și rugăciune neîncetată, ci au schimbat la față universul prin iubire. Această transfigurare a lumii este permanent sărbătorită de Biserică, prin sfințirea creației, și manifestată interior în oameni prin minuni ale lui Dumnezeu: „*Cel ce este minunat întru sfinți*” (Psalm 67). Antropologia filosofică și teologică a umanității a dezvoltat această evidență interioară a rațiunii umane – ea și a clădit conceptele de bine, artă, valoare, adevăr, frumusețe, pe temeiul luminii interioare sădite de Dumnezeu în omul făcut după chipul Său. Omul însuși e o lumină, în gândirea umanității.

Toate idealurile frumoase ale umanității își găsesc izvorul universal în căutarea luminii originaare sau interioare, în dăruirea fără hotar a luminii spirituale către ceilalți și în perpetuarea sau înveșnicirea acestei lumini după moartea fizică, care este întunericul vieții (exitus). Liturgia e devenirea întru ființă și întru lumină a creației. Dacă în prima zi a creației, Dumnezeu cheamă din neființă la ființă lumina creată, ca fire și substrat al rodirii și diversității creației, acest gest dumnezeiesc inaugural își arată sensul în veșnicie, atunci când materia va deveni prin har lumină spirituală creată, unită cu lumina nezidită a lui Dumnezeu Creatorul. Din perspectiva aceasta, Liturgia e explozia spirituală de lumină, revărsarea de lumină necreată, adică har peste lume. Ea e izvorul luminii cerești în lume și e momentul în care pământul își dezvăluie tainic apartenența și finalitatea pentru cer. În Liturghie, viața Mântuitorului Iisus Hristos e re trăită comunal și liturgic, iar Lumina lui Hristos Cel înviat din morți se revărsă în Biserică și în lume, grăbind Răsăritul de Sus, cel eshatologic al Împărăției luminii necreate: „Eu, Lumină am venit în lume, ca tot cel ce crede în Mine să nu rămână întuneric” (Ioan 12, 46).

Euharistia consumă timpul, îl arde și îl unește cu veșnicia, îi deschide vocația de lumină netrecătoare și îi pregătește locul în memoria infinită a lui Dumnezeu. Omul sfințit pierde prin Liturghie proprietatea spațială sau temporală: „*Acum toate s-au umplut de lumină*” (Canonul Învierii al Sfântului Ioan Damaschin) și toate, dar mai ales el însuși, devin ale lui Hristos: „*Căci toate sunt ale voastre: fie Pavel, fie Apollo, fie Chefa, fie lumea, fie viața, fie moartea, fie cele de*

față, fie cele viitoare, toate sunt ale voastre. Iar voi sunteți ai lui Hristos, iar Hristos al lui Dumnezeu” (I Corinteni 3, 21-23).

În momentul axial al smereniei și al credinței, tâlharul muribund din dreapta Crucii lui Iisus realizează total puterea memoriei veșnice a lui Dumnezeu de înființare a vieții. Astfel, o viață de fărădelege poate fi spălată în sângele mărturisirii lui Dumnezeu, poate fi curățită catarctic în smerenie și în *metanoia*, iar clipa în care hoțul de veșnicie cere pomenirea lui Dumnezeu, porțile de lumină ale iubirii dumnezeiești se deschid și timpul se concentrează prin har într-o clipă a întoarcerii, care covârșește teologic și axiologic prin durerea supremă a remușcărilor, toată succesiunea de morți interioare a vieții tâlharului într-o explozie de viață: „*Astăzi vei fi cu Mine în rai*” (Luca 23, 42). Observăm cum Liturghia este Scriptura desfășurată istoric și liturgic, e cartea deschisă doxologic spre Cartea Vieții, Hristos, Pergamentul cel viu și unic al iubirii lui Dumnezeu pentru om.

În Iisus Hristos moare întreaga lume de silnicii și de suferință, iar istoria însăși devine Scriptură, devine povestea de dragoaste dintre Dumnezeu om. Istoria devine hristologică prin deschiderea ei spre eternitatea dăruită și împărtășită sacramental în „*Biserica întâilor născuți înscriși în cer*” întru Hristos Iisus Domnul nostru (expresia aparține unei rugăciuni profund biblice din ritualul Tainei Botezului).

Proskomidia și apoi întreaga Sfântă Liturghie gravitează spiritual în jurul Scripturii, e identică cu ea. Ea e lumina acestui sens teologic fundamental al pomenirii lui Dumnezeu de către oameni și a oamenilor de către Dumnezeu: „*Întru pomenirea Domnului și Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos*”²².

Preotul săvârșește în taină consacrarea liturgică a darurilor pământului plămădite de mâna omului, pâine și vin, în sinergie cu lucrarea umană (pâinea și vinul sunt prinosul și arvuna rodirii de viață prelucrată de om). Cuvintele acestei consacrări rememorează Jertfa de pe Cruce a „*Mielului lui Dumnezeu care ridică păcatul lumii*” (Ioan 1, 29): „*Ca un Miel spre junghiere S-a adus. Și ca o oaie fără de glas împotriva celui ce o tunde așa nu și-a deschis gura Sa. Întru smerenia Lui judecata Lui S-a ridicat. Iar neamul Lui cine-l va spune?*” (Isaia 53, 7)²³.

Toată această lucrare dumnezeiască primește viață în prezența și lucrarea Duhului Sfânt asupra materiei și spiritului. Trupurile și sufletele credincioșilor sunt umplute de Duh Sfânt o

²² *Liturghier*, p. 107.

²³ *Liturghier*, p. 107.

dată cu devenirea Darurilor euharistice: „Și Te chemăm, Te rugăm și cu umilință la Tine cădem, trimite Duhul Tău Cel Sfânt peste noi și peste aceste daruri ce sunt puse înainte”. Trupul lui Hristos „nu se poate dăruia decât celor deja transfigurați prin Epicleză, altfel devine foc mistuitor al ființei celor ce primesc nepregătiți minunea lui Dumnezeu. Duhul Sfânt operează această schimbare ontologică în credincioși pentru a-i face vase vii de primire a Vinului celui tainic – Hristos”²⁴. De altfel, înainte de împărtășire, preotul toarnă apă caldă peste Darurile euharistice închipund revărsarea Duhului Sfânt ca viață și căldură dumnezeiască peste materia euharistică: „Binecuvântată este căldura sfinților Tăi Doamne, totdeauna acum și pururea și în vecii vecilor”²⁵.

Identitatea sacramentală a Cinei celei de Taină cu fiecare Euharistie săvârșită în Biserică aici și pretutindenea se vede și din rugăciunea dinaintea împărtășirii pe care o rostesc toți creștinii: „Cinei Tale celei de Taină...”²⁶. Aici vedem extensia euharistică a lui Hristos Cel istoric în timpul și spațiul acestei lumi și devenirea timpului liturgic de la așteptare a lui Hristos la prezență și împărtășire din Viața Lui.

Toate textele liturgice subliniază această procesiune mistică a omului spre lumina cea fără de hotar a Împărăției: „Iată vin la nemuritorul Împărat”²⁷, iar evenimentele mântuitoare se precipită și se unesc devenind una în dimineața eternă a Învierii: „Învierea lui Hristos văzând să ne închinăm Sfântului Domnului Iisus, Unui Celui fără de păcat. Crucii Tale ne închinăm Hristoase și sfântă Învierea Ta o lăudăm și o slăvim”²⁸. Biserica poate cânta în lumina necreată a sfârșitului de veac întemeierea Noului Ierusalim care este Biserica: „Luminează-te luminează-te noule Ierusalime, că slava Domnului peste tine a răsărit. Saltă acum și te bucură Sioane, iar tu, Curată Născătoare de Dumnezeu veselește-te întru învierea celui născut al tău”²⁹.

Hristos deschide Bisericii perspectiva nemuririi care vine din lumina adevărului veșnic: iubirea Sfintei Treimi se dăruiește fiecărui om spre viață și rămâne în El transformându-l în „Biserică sfințită” și „rai cuvântător”³⁰. Bucuria treimică împărășită Bisericii o îndeamnă să vadă adevărul locuirii lui Dumnezeu în om ca Treime: „Am văzut lumina cea adevărată, am primit

²⁴ <https://zdocs.ro/doc/01-istrati-unire-timpului-dn63vz9j9515>.

²⁵ Liturghier, p. 174.

²⁶ Liturghier, p. 176.

²⁷ Liturghier, p. 177.

²⁸ Liturghier, p. 179-180.

²⁹ Liturghier, p. 180.

³⁰ Axionul la Sf. Liturghie a Sf. Vasile cel Mare.

*Duhul Cel ceresc, am aflat credința cea adevărată, nedespărțitei Treimi închinându-ne, că Aceasta ne-a mântuit pre noi*³¹.

Conștiința profetică a Bisericii gândește cu „gândul lui Hristos” (I Corinteni 2, 16) și vede plinirea tuturor în Hristos ca izvor nesecat al bucuriei veșnice a oamenilor: *„Plinirea Legii și a proorocilor Tu Însuși fiind Hristoase, Dumnezeuul nostru, Cel ce ai plinit toată rânduiala părintească, umple de bucurie și de veselie sufletele noastre, totdeauna acum și pururea și în vecii vecilor*”³².

Hristos este intrarea la Tatăl, iar Liturghia este această străfulgerare temporală a Împărăției lui Dumnezeu: *„Eu sunt ușa: de va intra cineva prin Mine, se va mântui; și va intra și va ieși și pășune va afla”* (Ioan 10, 9).

Euharistia dăruiește omului binecuvântarea treimică a lui Dumnezeu și puterea de a continua misiunea sa de îndumnezeire prin har în timp și veșnicie: *„Binecuvântarea Domnului peste voi cu al Său har și cu a Sa iubire de oameni, totdeauna acum și pururea și în vecii vecilor*”³³.

Împărtășania înseamnă prezența lui Hristos în inima omului și devenirea omului în *homo liturgicus*. El nu mai poate fi văzut niciodată de farisei și cărturari. Îl văd „doar cei care L-au iubit toată viața și moartea Lui. El este accesibil doar prin iubire și credință. Prezența Lui nu siluiește libertatea nimănui, ci e o evidență a inimii jertfite pe altarul iubirii. De aceea Biserica a instituit perioade de post, iertare, milostenie și rugăciune”³⁴ pentru a filtra această tensiune de valori și pentru a împiedica persoanele umane să banalizeze unicitatea Jertfei lui Hristos.

Apolisul Liturghiei consfințește natura și funcția eshatologică a Ecclesiei și aduce în lume „adierea veșniciei” și „mireasma zilei celei de Taină”. Mântuirea vine prin credință ca rodire a rugăciunilor „Sfinților Părinților noștri”. De altfel, Biserica încheie orice slujbă cu această rugăciune: *„Pentru rugăciunile Sfinților Părinților noștri, Doamne Iisuse Hristoase mântuiește-ne pe noi*”³⁵ ca o dovadă a dependenței noastre de rugăciunile sfinților și a identității și inter-comuniunii Bisericii de pe pământ cu Biserica slavei lui Dumnezeu.

Demersul științific de față demonstrează fără putință de tăgadă două lucruri: pe de o parte prezența și fundamentarea biblică a Sfintei Liturghii în viața Bisericii, și de cealaltă parte,

³¹ *Liturghier*, p. 182.

³² *Liturghier*, p. 186.

³³ *Liturghier*, p. 186.

³⁴ <https://zdocs.ro/doc/01-istrati-unire-timpului-dn63vz9j9515>.

³⁵ *Liturghier*, p. 187.

necesitatea absolută a recursului la Scriptură pentru creștinul de rând și pentru comunitatea de credință în general.

Prima concluzie, am reușit s-o fundamentăm, arătând faptul că întregul cult liturgic al Bisericii este o țesătură de versete biblice orientate doxologic și că Biblia e prezentă în corpore în textele liturgice. Cultul e o extensie doxologică a dogmei sinodale și o interpretare rugătoare și adresativă a textelor Sfintei Scripturi. Biserica Ortodoxă și-a păstrat pe de o parte mireasma biblică, dar a și pus în evidență adevărurile Tradiției Sfinte, adică trăirea Duhului Sfânt în sfinți în Biserică.

Ortodoxia nu a căzut în extremele singulatității și exclusivității gândirii raționale, cum au reușit din păcate cultele apusene. Nici nu a exacerbât tradiția în defavoarea și împotriva duhului Scripturii, folosind Biblia ca pe un pretext pentru tot felul de imperialisme teologice, ca în cultul romano-catolic, nici nu a suprimat violent toată Tradiția Bisericii de două mii de ani, afirmându-și apartenența la Sola Scriptura, ca în cultul protestant, ceea ce a dus la o mutilare ireversibilă a dogmei, a aghiologiei, a amartiologiei, a hristologiei și a teologiei în general. Între cele două extreme păgubitoare: exacerbarea tradiției în stil pontifical și suprimarea ei în duh protestant, Biserica Ortodoxă a reușit să păstreze un zbor lin al acestor două aripi ale revelației: Scriptura și Tradiția, dând sens Tradiției prin Scriptură și explicând Scriptura prin Tradiție.

BIBLIOGRAFIE

I. IZVOARE:

A. SFÂNTA SCRIPTURĂ:

1. *** *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită cu aprobarea Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, București, Ed.IBMBOR, 1988.
2. *** *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită cu aprobarea Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române Ed. IBMBOR., București, 1994.
3. *** *Sfânta Scriptură, Ediție Jubiliară a Sf.Sinod*, Ed.IBMBOR, București, 2001, trad. Bartolomeu Valeriu Anania.
4. *** *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1938, trad. Pr.Prof.Vasile Radu și Gala Galaction.
5. *** *Noul Testament*, versiune revizuită și comentată de IPS Bartolomeu Anania, București, Ed.IBMBOR, 1995.
6. *** *Noul Testament cu Psalmii*, tipărit cu aprobarea Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, Ed.IBMBOR, București, 2002
7. *** *Noul Testament și Psalmii*, ediție a Sf. Sinod, Societatea Biblică, București, 1943.
8. *** *Septuaginta*, Prof. D. Dr. Alfred Rahls, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1935.
9. *** *H KAINH AIAΘHKH*, British and Foreign Bible Society, London, 1924.
10. *** *The Holy Bible*, New International Version, containing the Old Testament and the New Testament, International Bible Society, Colorado, 1984.
11. *** *La Sainte Bible*, traduite des textes originaux et grec par Louis Segond, docteur en théologie, Société biblique de Genève, 2002.
12. *** *The New Testament of our Lord and Savior Jesus Christ*, translated out of the original greek, and with the former translation diligently compared and revised, the Gideons International, Nashville, Tennessee, U.S.A., s.a.

13. *Sfintele Evanghelii*, introducere și fișe cu comentarii Pr.Prof. Dr. Bruno Maggioni, Fundația „Fiicele Sf.Paul”, București, 1999, trad.Pr.Alois Bulai.

B. CĂRȚI DE CULT:

1. *** *Ceaslov*, ediție tipărită cu aprobarea Sf. Sinod, București, Ed.IBMBOR, 1973.
2. *** *Liturghier*, ediție tipărită cu aprobarea Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, București, Ed.IBMBOR, 2000.
3. *** *Psaltirea*, ediție tipărită cu aprobarea Sf. Sinod, București, Ed. IBMBOR, 2000.
4. *** *Acatistier*, Ed.IBMBOR, București, 1991.
5. *** *Aghiazmatar*, Ed.IBMBOR, București, 2002.
6. *** *Apostol*, Ed.IBMBOR, București, 1999.
7. *** *Arhieraticon*, Ed.IBMBOR, București, 1993.
8. *** *Catavasier*, Ed.IBMBOR, București, 2000.
9. *** *Ceaslov*, Ed.IBMBOR, București, 1945.
10. *** *Liturghier*, Ed.Reîntregirea, Alba Iulia, 2006.
11. *** *Liturghier*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2012.
12. *** *Mineiul lunii Februarie*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1929.
13. *** *Mineiul pe August*, Ed.IBMBOR, București, 2003.
14. *** *Mineiul pe Decembrie*, Ed.IBMBOR, București, 2005.
15. *** *Mineiul pe Martie*, Ed.IBMBOR, București, 2007.
16. *** *Mineiul pe Septembrie*, Ed.IBMBOR, București, 2000.
17. *** *Molitfelnic*, Ed.IBMBOR, București, 2006.
18. *** *Panihida*, Ed.IBMBOR, București, 1992.
19. *** *Penticostar* – Ed.IBMBOR, București, 1999.
20. *** *Psaltirea de la Bălgrad*, 1651, BSS, cota I 3992.
21. *** *Psaltirea de la Brașov*, 1807, BSS, cota II 4841.
22. *** *Psaltirea de la București*, 1756, BSS, cota I 4488.
23. *** *Psaltirea de la București*, 1827, BSS, cota II 4888.
24. *** *Psaltirea de la Buda*, 1818, BSS, cota II 4943.
25. *** *Psaltirea de la Iași*, 1766, BSS, cota II 5428.

26. ****Psaltirea de la Iași*, 1794, BSS, cota II 5443.
27. ****Psaltirea de la Iași*, 1817, BSS, cota II 5041.
28. ****Psaltirea de la Mănăstirea Neamț*, 1816, BSS, cota III 503.
29. ****Psaltirea de la Mănăstirea Neamț*, 1824, BSS, cota III 695.
30. ****Psaltirea de la Râmnic*, 1764, BSS, cota II 5001.
31. ****Psaltirea de la Râmnic*, 1784, BSS, cota I 4529.
32. ****Psaltirea de la Râmnic*, 1817, BSS, cota I 4648.
33. ****Psaltirea de la Sibiu*, 1801, BSS, cota I 3819.
34. ****Psaltirea*, Ed.IBMBOR, trad. Nicodim Patriarhul, București, 1931.
35. ****Psaltirea*, Ed.IBMBOR, București, 1998.
36. ****Psaltirea*, Sf. Mănăstire Bistrița, 1996.
37. ****Slujba Învierii și Carte de Tedeum*, Ed.IBMBOR, București, 2000.
38. ****Triodul*, Ed.IBMBOR, București, 2000.

C. OPERE PATRISTICE:

1. ****Sbornicul, culegere despre rugăciunea minții*, Ed.Episcopiei Ortodoxe de Alba Iulia, 1993, trad.Pr. Gheorghe Roșca.
2. ****Vita Sancti Theodosii Coenobiarchae*, IX, 37; PG 114, 505 BC.
3. *Actele martirice*, col. PSB 11, studiu introductiv, trad., note și comentarii Pr. Ioan Rămureanu, Ed.IBMBOR, București, 1982.
4. *Apologeți de limbă greacă*, col. PSB 2, trad., introd., note și indice de Pr. Teodor Bodogae, Pr. Olimp Căciulă, Pr. Dumitru Fecioru, Ed.IBMBOR, București, 1980.
5. *Apologeți de limbă latină*, col. PSB 3, trad. Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol, David Popescu, introducere, note și indici Nicolae Chițescu, Ed.IBMBOR, București, 1981.
6. Boethius, Salvianus, *Scrieri, Articole teologice și mângâierile filosofiei, Despre guvernarea lui Dumnezeu*, col. PSB 72, trad.David Popescu, Ed.IBMBOR, București, 1992.
7. Clement Alexandrinul, *Stromata a VI-a*, în col. PSB, vol. 5, traducere, note și indici de pr. Dumitru Fecioru, Ed.IBMBOR, București, 1982.

8. Eusebiu de Cezareea, *Scrieri*, partea a II-a, *Viața lui Constantin cel Mare*, col. PSB 14, trad. Radu Alexandrescu, Ed.IBMBOR, București, 1991.
9. Eusebiu de Cezareea, *Scrieri*, partea I, *Istoria bisericească, Martirii din Palestina*, col. PSB 13, trad. Pr. Teodor Bodogae, Ed.IBMBOR, București, 1987.
10. Fer. Augustin, *Esposizioni sui Salmi - Comentarii asupra Psalmilor*, IV, Roma 1977.
11. Lactantius, *Instituțiile divine*, Ed. Învierea, trad. Petru Pistol, Arhiepiscopia Timișoarei, 2004.
12. Origen, *Peri Arhon*, în col. PSB, vol. 8, studiu introductiv, note și traducere de pr. Teodor Bodogae, Ed.IBMBOR, București, 1982.
13. Origen, *Scrieri alese – partea a doua*, în col. PSB, vol. 7, traducere de pr. Prof. Teodor Bodogae, pr. Prof Nicolae Neaga și Zorica Lațcu, studiu introductiv și note de pr. Teodor Bodogae, Ed.IBMBOR, București, 1982.
14. *Scrierile Părinților Apostolici*, col. PSB 1, trad. Pr. Dumitru Fecioru, Ed.IBMBOR, București, 1979.
15. Sf. Atanasie cel Mare, *Despre Întruparea Cuvântului*, 54, P.G., 25, 192b.
16. Sfântul Arhiepiscop Ilarion Troișki Noul Mărturisitor, *Creștinismul sau Biserica? În fața „creștinismului” antihristic*, Ed.Cartea Ortodoxă, Ed.Egumenița, Galați, 2005, trad. Constantin Făgețan.
17. Sfântul Atanasie cel Mare, *Scrieri*, partea a II-a, *Epistole, Viața cuviosului părintelui nostru Antonie*, col. PSB 16, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, Ed.IBMBOR, București, 1988.
18. Sfântul Atanasie cel Mare, *Scrieri*, partea I, *Cuvânt împotriva elinilor, Cuvânt despre Întruparea Cuvântului, Trei cuvinte împotriva arienilor*, col. PSB 15, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, Ed.IBMBOR, București, 1987.
19. Sfântul Dionisie cel Mic, *Praefatio Dionisii Exigvi interpretis in Sancti Cyrilli Alexandrini episcopi duarum epistularum ad Succesum episcopum translatione latina ad Ioannem et Leontium*, editor Fr.Glorie, în CCSL 85, Turhout, 1972, *Scriptores Illirici Minores*.
20. Sfântul Gherman I, Arhiepiscopul Constantinopolului, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, în *MO*, nr.9-10, 1974.
21. Sfântul Grigorie de Nyssa, *Despre constituția omului*, 11, PG 44, 153 D-156 B.
22. Sfântul Ioan Casian, *Scrieri alese, Așezămintele mănăstirești, Convorbiri duhovnicești*, col. PSB 57, trad. Vasile Cojocaru, David Popescu, Nicolae Chițescu, Ed.IBMBOR, București, 1990.

23. Sfântul Irineu de Lugdunum, *Despre Întruparea Cuvântului*, PG 52, 790.
24. Sfântul Irineu de Lugdunum, *Împotriva ereziilor*, III, 24,1; PG 7, 966.
25. Sfântul Iustin Popovici, *Biserica Ortodoxă și Ecumenismul*, Ed.Mănăstirii Sfinții Arhangheli – Petru Vodă, 2002, trad.Adrian Tănăsescu.
26. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Ambigua, Tâlcuiri ale unor locuri cu multe și adânci înțelesuri din Sfinții Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul*, col. PSB 80, trad., introd. și note Pr. Dumitru Stăniloae, Ed.IBMBOR, București, 1983.
27. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Scolii la Numele Divine*, 4, 33; PG. 4, 305 D.
28. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Scrieri*, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești, col. PSB 81, Ed.IBMBOR, București, 1990, trad. Pr. Dumitru Stăniloae.
29. Sfântul Nicolae Velimirovici, *Mai presus de Răsărit și Apus*, Ed.Sophia, Ed.Cartea Ortodoxă, București, Alexandria, 2008, trad. Gheorghiță Ciocoi.
30. Sfântul Nicolae Velimirovici, *Pătimirea Bisericii*, Ed.Sophia, București, 2010, trad.Laura Mărcean.
31. Sfântul Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Biserică*, în *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe*, București, 1865, trad. Toma Teodorescu.
32. Sfântul Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rânduieli*, 225-226; PG 155, col.440.
33. Sfântul Vasile cel Mare, *Tâlcuire duhovnicească la Psalmi*, traducere și note de pr. Prof. Dumitru Fecioru, Ed.IBMBOR, București, 2006.
34. Teodor, episcop de Andida, *Comentariu liturgic*, traducere de Pr. Prof. Nicolae Petrescu, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2006.
35. Teofil al Antiohiei, *Trei cărți către Autolic*, în col. PSB, vol. 2, traducere, note și indici de pr. Dumitru Fecioru, Ed.IBMBOR, București, 1980.

II. OPERE COLECTIVE:

1. *** *Omul de cultură în fața descreștinării, referatele Simpozionului Internațional „Omul de cultură în fața descreștinării”, organizat de Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității „1 Decembrie 1918” (13-15 mai 2005)*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2005.
2. ****Biserica în era globalizării, referatele Simpozionului Internațional „Interferențe spirituale în societatea globalizată. Ortodoxia deschisă spre lume”, organizat de Facultatea*

de Teologie Ortodoxă a Universității „1 Decembrie 1918”, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2003.

3. ****Hotărârile Sfintelor Sinoade Ecumenice*, Ed.Sf.Nectarie, București.2003.
4. Baconsky, Teodor, Ioan I.Ică jr., Bogdan Tătaru-Cazaban, Elena Ștefoi, Anca Manolescu, Radu Carp, *Pentru un Creștinism al noii Europe*, Ed.Humanitas, București, 2007.
5. Câmpineanu, P.S. Ciprian (coord.), *Biserica în misiune. Patriarhia Română la ceas aniversar*, ED.IBMBOR, București, 2005.
6. Cișmoleanu, Ioan (ed.), *Creștinismul-sufletul neamului românesc. Lucrările Simpozionului Național „Sfântul Andrei – Apostolul Românilor”*, Mănăstirea Brâncoveanu 2002, Ed. Agaton, Făgăraș, 2002.
7. I.P.S. Daniel (președ.), *Autocefalie, Patriarhie, Slujire Sfântă*, Ed.IBMBOR, București, 1995.
8. I.P.S. Nestor (coord.), *Sfinți Români și Apărători ai Legii Strămoșești*, Ed.IBMBOR, București, 1987.
9. Naclad, Liliana (ed.), *Izvoarele Creștinismului Românesc*, Ed.Arhipiscopiei Tomisului, Constanța, 2003.
10. Nica, Arhiepiscop Dr. Antim (președ.), *Monumente istorice și izvoare creștine*, Ed.Arhipiscopiei Tomisului și Dunări de Jos, Galați, 1987.
11. Popișteanu, Dr. Cristian (coord.), *Lumea Bizanțului*, Institutul de Studii Istorice și Social-Politice, București, 1972.
12. Rossi, J.B.de - L.Duchesne (ed.), *Martyrologium Hieronimianum*, t.II, 1, pp .36, 59, în *Acta Sanctorum*, t.II, pars prior, Bruxelles, 1894.
13. Toroczka, Dr. Ciprian Iulian (coord.), *Teologie ortodoxă în destin românesc - Părintele Profesor Ilie Moldovan la 80 de ani*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2008.
14. Tulcan, Pr.Prof.Dr. Ioan, Pr.Prof.Dr. Constantin Rus, Lect. Drd. Cristinel Ioja (coord.), *Ortodoxie și Globalizare. Relevanța relației local-universal în Europa de astăzi*, Universitatea „Aurel Vlaicu”, Centrul de Studii Teologice-Istorice și de Prognoză Pastoral-Misionară al Facultății de Teologie Ortodoxă, Arad, 2006.

III. DICȚIONARE, LEXICOANE ȘI ENCICLOPEDII:

1. Bauer, J.B. (ed.), *Enciclopedia of the Bible*, 3 vol, London, 1978.

2. Bria, Pr.Prof.Dr.Ion, *Dicționar de Teologie Ortodoxă*, Ed.IBMBOR, București, 1994.
3. Cabrol, Dom Fernand, Dom Henri Leclercq, *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, Paris, 1907.
4. Chevalier, Jean, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol.I-III, Ed.Artemis, București, 1993, trad. Micaela Slăvescu, Laurențiu Zoicaș (coord.).
5. Coteanu, Acad. Ion, Dr. Luiza Seche, Dr. Mircea Seche (conducători), *DEX*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Ed. Univers Enciclopedic Gold, București, 2009.
6. Jones, Sir Henry Stuart (ed.), *A Greek-English Lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1843-1996.
7. Kernbach, Victor, *Dicționar de mitologie generală*, Ed.Albatros, București, 1995.
8. Lampe, G.W.H. (ed.), *A Patristic Greek Lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1961.
9. Mircea, Pr.Dr.Ioan, *Dicționar al Noului Testament*, Ed.IBMBOR, București, 1995.
10. Popescu, Mircea (coord.), *Dicționar de artă*, Ed.Meridiane, București, 1995.
11. Schmoller, Alfred, *Handkonkordanz zum Griechischen Neuen Testament*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1994.
12. Shepherd, William R., *Historical Atlas*, Ed. Henry Holt and Company, New York, 1923.
13. Vacant, Alfred (ed.), *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Paris, 1903.
14. Vigouroux, F.G. (ed.), *Dictionnaire de la Bible*, vol.I-V, Paris, 1926.

IV. CĂRȚI, TRATATE, MONOGRAFII:

1. † Teoctist, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, *Pe treptele slujirii creștine*, partea I, Mănăstirea Neamț, 1980.
2. Aagaard, Anna Marie și Peter Bouteneff, *Beyond the East-West Divide. The World Council of Churches and „the Orthodox Problem”*, Ed.WCC Publications, Geneva, 2001.
3. Abrudan, Pr. Prof. Dr. Dumitru, Cornițescu, Diac. Prof. Dr. Emilian, *Arheologia biblică*, Editura Institutului Biblic si de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.

4. Afary Janet and Kevin B.Anderson, *Foucault and the Iranian Revolution. Gender and the Seductions of Islamism*, The University of Chicago Press, Chicago, 2005.
5. Alexe, Pr.Prof.Dr.Ștefan, *Sfântul Niceta Remesianul*, în *Sfinți Români și apărători ai Legii Strămoșești*, Ed.IBMBOR, București, 1987.
6. Amante, Bruto, *La Romania ilustrata. Ricordi di viaggio*, Roma, 1888.
7. Anania, Bartolomeu Valeriu, Arhiepiscopul Clujului, *Apa cea vie a Ortodoxiei*, Ed.Renașterea, Cluj Napoca, 2002.
8. Andrușos, Hr., *Simbolica*, Ed.Anastasia, 2003, trad.Patriarhul Iustin.
9. Anghelescu, Gheorghe, Cristian Untea, *Părintele Dumitru Stăniloae, un urmaș vrednic al patristicii clasice (bio-bibliografie)*, Ed.Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2008.
10. Arginteanu, Ion, *Istoria românilor macedoneni din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre*, vol.II, Ed.L'indépendance roumaine, București, 1904.
11. Arvinte, Vasile, *Român, Românesc, România*, Ed.Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
12. Băbuș, Pr.Emanoil , *Bizanțul – istorie și spiritualitate*, Ed. Sophia, București, 2003.
13. Bârlea, Gheorghe, *Introducere în studiul latinei creștine*, Ed. „Grai și Suflet- Cultura Națională”, București, 2000.
14. Berciu-Drăghicescu, Adina, Maria Petre, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică. Documente (1864-1948)*, vol. I, Editura Universității din București, București, 2004,
15. Besançon, Alain, *Confuzia limbilor. Criza ideologică a bisericii*, Ed.Humanitas, București, 1992,trad. Mona și Sorin Antohi.
16. Bisaha, Nancy, *Creating East and West: Renaissance humanists and the Ottoman Turks*, University of Pensylvania Press, Philadelphia, 2004.
17. Breazul, M., *Istoria muzicii românești*, Ed.Muzicală,București, 1956.
18. Bujor I. I., Chiriac, Fr., *Scriitori bisericești latini*, Ed.Renașterea, Cluj, 2005.
19. Calnev, M.A., *Combaterea sectelor raționaliste*, Tip. „Cartea Românească”, Chișinău, 1930.
20. Căciulă, Pr. Dr. Olimp, *Sfântul Vasile cel Mare, Comentariu la Psalmi*, București, 1939.

21. Căprăroiu, Denis, Eugen Denize, *Nașterea Europei Medievale*, Ed.Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2008.
22. Câmpan, Prof. Dr. Doc. Florica T., *Psaltirea în versuri*, cu studiu introductiv de pr. Mihai Manolică, Editura Pan Europe, Iași, 2000.
23. Chifăr, Pr.Nicolae, *Istoria Creștinismului*, vol. I-IV, Ed.Trinitas, Iași, 1999-2005.
24. Clément, Olivier, Patriarhul Ecumenic Bartolomeu I, *Adevăr și libertate. Ortodoxia în contemporaneitate*, Ed.Deisis, Sibiu, 1997, traducere de Mihai Maci.
25. Clément, Olivier, *Sillon de lumière*, Editions Fates, CERF, Paris, 2002.
26. Cobzaru, Mihaela , *Dosoftei – Psaltirea de-nțăles*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007.
27. Coniaris, Anthony M., *Introducere în credința și viața Bisericii Ortodoxe*, Ed.Sophia, București, 2001, trad. Constantin Făgețan.
28. Daniel, mitropolitul Moldovei și Bucovinei, *Dăruire și Dănuire - raze și chipuri de lumină din istoria și spiritualitatea românilor*, Ed.Trinitas, Iași, 2005.
29. Diehl, Charles, *Byzance- grandeur et décadence*, Ed. Ernest Flamarion, Paris, 1930.
30. Eco,Umberto, *Cum se face o teză de licență pentru disciplinele umaniste*,Ed. Pontica, Constanța, 2000, trad.George Popescu.
31. Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol.I-III, Ed.Științifică și Enciclopedică, București, 1988, trad.Cezar Baltag.
32. Flavius Josephus, *Antichități Iudaice, vol.II, cărțile XI-XX (De la refacerea templului până la răscola împotriva lui Nero)*, Ed.Hasefer, București, 2001.
33. Floca, Arhid. Pr. Dr. Ioan N. *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note si comentarii*, Sibiu, 1993.
34. Floca, Arhid. Pr. Dr. Ioan N., *Drept canonic ortodox. Legislatie si administratie bisericeasca, vol. I - II*, București, 1990.
35. Florovsky, Pr.George, *Creation and Redemption, The Collected Works of Georges Florovsky* vol. 3, Richard S. Haugh (ed.), translated from German by Richard S. Haugh, Nordland Publishing Company, Belmont-Massachusetts, 1976.
36. Florovsky, Pr.Georges, *Biblie, Biserică, Tradiție*, Ed.Reîntregirea, Alba Iulia, 2006, trad. Radu Teodorescu.

37. Grăjdian, Pr.Vasile, *Teologia cântării liturgice în Biserica Ortodoxă – aspecte de identitate a cântării liturgice ortodoxe*, Ed. Universității Lucian Blaga din Sibiu, 2000.
38. Hefele Charles Joseph, *Histoire de Conciles d'apres les documentes originaux*, tome I-IV, Paris, 1907.
39. Ică Jr., Diac.Ioan I., *Canonul Ortodoxiei, vol.I.*, Ed.Deisis/Stavropoleos, Sibiu, 2008.
40. Ignatie, Monahul, *Cuvinte spre zidire. Din spiritualitatea filocalică a Părintelui Stăniloae*, Ed.Sfânta Mănăstire Frăsinei, 1995.
41. Ilie, Arhim. Cleopa, *Despre credința ortodoxă*, București, 1981.
42. Ioniță, Pr.Conf.Dr.Alexandru, *Din trecutul Bisericii și patriei noastre*, Ed.Ex.Ponto, Constanța, 2001.
43. Istrati, Pr. Ioan Valentin , *Taina Veacurilor. Unirea timpului cu eternitatea în rugăciunile Bisericii*, Doxologia, Iași, 2010.
44. Kapsanis, Arhim.Gheorghe, *Ortodoxia: nădejdea popoarelor Europei*, Ed.Evanghelismos, București, 2006, trad.Ieroschim.Ștefan Nuțescu.
45. Lossky, Vladimir, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, Ed. Anastasia, 1992, trad.Pr.Vasile Răducă.
46. Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*, ediție revizuită, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997.
47. Mantzaridis, Georgios, *Globalizare și Universalitate – himeră și adevăr*, Ed.Bizantină, București, 2002, trad.Pr.Prof.Dr.Vasile Răducă.
48. Mantzaridis, Georgios, *Morala Creștină, vol.II.*, Ed.Bizantină, București, 2006, trad. Diac.drd. Cornel Constantin Coman.
49. Marrou, Henri Irenée, *Sfântul Augustin și sfârșitul culturii antice*, trad. D. Stoianovici, L.Wald, Ed. Humanitas, București 1997.
50. Mărturisitorul, Sf.Maxim, *Capete despre cunoștința de Dumnezeu și iconomia Fiului lui Dumnezeu*, I, 66, în *Filocalia*, vol.II, Ed.Harisma, București, 1993, trad.Pr.Prof.Dr.Dumitru Stăniloae.
51. Meyendorff, John, *Teologia Bizantină*, Ed.IBMBOR, București, 1996, trad.Pr.Conf.Dr.Alexandru I.Stan.

52. Micu, Pr.Prof.Radu Dorin, *Cuvintele Părintelui.Un ghid al frumuseții lăuntrice*, Ed.Mega, Cluj-Napoca, 2009.
53. Mladin, Mitropolit Dr.Nicolae și colectiv, *Teologia Morală Ortodoxă*, vol.II, Ed.IBMBOR, București, 1980.
54. Moldovan, Pr.Prof.Dr.Ilie, *Adevăr și preamărire în Ortodoxie*, Ed.Pro-Vita, Valea Plopului, 1999.
55. Moldovan, Pr.Prof.Dr.Ilie, *Calendarul Viu*, Ed.Reîntregirea, Alba Iulia, 2007.
56. Moldovan, Pr.Prof.Dr.Ilie, *Credința strămoșească în fața ofensivei antihristice sectare*, Ed. Provita, Valea Plopului, 1998.
57. Moldovan, Pr.Prof.Dr.Ilie, *Darul sfânt al vieții și combaterea păcatelor împotriva acestuia. Aspecte ale nașterii de prunci în lumina moralei creștine ortodoxe*, Ed.IBMBOR, București, 1997.
58. Moldovan, Pr.Prof.Dr.Ilie, *Teologia iubirii, vol.I-II*, Tipografia Episcopiei Ortodoxe, Alba Iulia, 1996.
59. Moldovan, Pr.Prof.Dr.Ilie, *Valențele spirituale ale agriculturii în etnogeneza poporului român*, în vol. *Grai maramureșan și mărturia ortodoxă*, Baia Mare, 2001.
60. Moldovan, Pr.Prof.Dr.Ilie, Prof.Vasile Bebeșelea Sterp, *Ecouri liturgice din etnogeneza românilor - colinda creștină din sudul Transilvaniei*, Ed.Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2006.
61. Moldoveanu, Ioan, *Contribuția Sfinților Părinți la conturarea dogmei creștine până în secolul al V-lea*, Ed. Agapis, București, 2002.
62. Moltmann, Jürgen, *Dumnezeu în creație*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2007, editori Emil Jurcan și Jan Nicolae.
63. Muntean, Pr.Prof.Dr.Vasile, *Istoria creștină generală*, vol.I, Ed.IBMBOR, București, 2008.
64. Neaga, Pr. Prof. Nicolae, *„N-am venit să stric Legea”, Considerații privitoare la însemnătatea Vechiului Testament*, Sibiu, 1940.
65. Nechita, Pr.Dr.Vasile, *Misiunea Bisericii de la Ecumenicitate la Ecumenism*, Ed.Garuda Art și Vasiliana 98, Chișinău, Iași, 2005.
66. Negoită, Pr. Dr. T., *Psaltirea în cultul Bisericii Ortodoxe*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1940.

67. Nellas, Panayotis, *Omul- animal îndumnezeit*, Ed.Deisis, Sibiu, 1994, trad. Diac. Ioan I. Ică Jr.
68. Nicolae, mitropolitul Ardealului, *Studii de Teologie Morală*, Ed.Archiepiscopiei, Sibiu, 1969.
69. Paleologu, Alexandru, *Moștenirea creștină a Europei*, Ed.Eikon, Cluj Napoca, 2003.
70. Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Ed.IBMBOR, București, 1991, vol.I-II.
71. Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Compendiu, ediția a II-a, revăzută și întregită*, Editura Andreiana, Sibiu, 2007.
72. Piru, Alexandru, *Istoria literaturii române de la început până azi*, Editura Univers, București, 1981.
73. Plămădeală, Dr.Antonie, mitropolitul Ardealului, *Calendar de inimă românească*, Sibiu, 1988.
74. Plămădeală, P.S.Antonie, *Ca toți să fie una*, Ed.IBMBOR, București, 1979.
75. Plinius cel Tânăr, *Opere complete*, Ed Univers, București 1977, traducere note și prefață de Liliana Manolache.
76. Ploeșteanu, Arhieru Nifon, *Carte de muzică bisericească*, Tip.Carl Göbl, București, 1902.
77. Prelipceanu, Pr. Prof. Vladimir, *Studiul Vechiului Testament*, București, 1985.
78. Pulpea, Pr.Ioan, *Curs compilat de Istoria Bisericii Universale* vol. 1, București 1946.
79. Pușcaș, Vasile, *România și iar România. Note pentru o istorie a prezentului*, Ed.Eikon, Cluj-Napoca, 2007.
80. Quasten, Johannes, *Musik und Gesang in den Kulturen der heidnischen antike und kristlichen Frühzeit*, Münster i.W., 1930.
81. Răduleanu, Pr.Boris, *Semnificația marilor sărbători creștine*, vol.I, Ed.Bonifaciu, București, 2003.
82. Rosetti, Al. *Istoria limbii române de la origini până în sec.al XVII-lea*, Ed.Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
83. Runcan, Nechita, *Două milenii de viață neîntreruptă în Dobrogea*, Ed.Ex Ponto, Constanța, 2003.

84. Semen, Petre, Petcu Liviu (coord.), *Părinții Capadocieni*, , Editura Fundației Academice „Axis”, Iași, 2009.
85. Syméon le Nouveau Théologien, *Hymnes I*, în *Sources Chrétiennes*, nr.156, Paris, 1969.
86. Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Pe treptele slujirii creștine*, vol.III, Ed.IBMBOR, București, 1995.
87. Tomescu, Mircea, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, Ed.Științifică, București,1968.
88. Ursu, N. A. , Al. Andriescu, *Dosoftei – opere*, Editura Minerva, București, 1978.
89. Vasilios, Arhim., *Intrarea în Împărăție*, Deisis, 1997.
90. Vintilescu, Pr. Petre , *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, Editura Partener, Galați, 2006.
91. Vintilescu, Pr. Petre , *Liturghiile bizantine privite istoric în structura și rânduiala lor*, Tipografia cărților bisericești, București, 1943.
92. Vintilescu, Pr. Petre, *Misterul liturgic*, Tipografia „Curierul Judiciar”, București, 1929.
93. Vintilescu,Pr.Prof.Dr.Petre, *Liturghierul explicat*, Ed.IBMBOR, București, 1998.
94. Vlachos, Hierotheos, *Cugetul Bisericii Ortodoxe*, Ed.Sophia, București, 2000, trad. Constantin Făgețan.
95. Ware, Kallistos, *The Orthodox Church*, Ed.Penguin, London, 1993.
96. Ware, Timothy, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, Ed. Aldo Press, București, 1993, trad. Alexandra Petrea.
97. Wilson Bryan, *Religia din perspectiva sociologica*, Ed.Trei, Bucuresti, 2000, trad. Dara Maria Străinu.
98. Yannaras, Christos, *Adevărul și unitatea Bisericii*, Ed.Sophia, București, 2008, trad.Ierom.Ignatie (Ilie) Trif și Uliniuc Ionuț Dumitru.
99. Yannaras, Christos, *Libertatea Moralei*, Ed.Anastasia, București, 2004, trad. Mihail Cantuniari.
100. Zamfirescu, Dan, *Cultura romană, o mare cultură cu destin universal*, Ed. Roza Vânturilor, București 1996.
101. Zamfirescu, Dan, *Locul și rolul culturii române în Europa și în lume*, Ed.Roza Vânturilor, București, 2006.

102. Zăgrean, Arhid.Prof.Dr.Ioan, *Morala Creștină*, Ed.Renașterea, Cluj-Napoca, 2002.
103. Zizioulas, Ioannis, *Creația ca Euharistie*, Ed.Bizantină, București, 1999, trad.Caliopie Papacioc.
104. Zizioulas, Ioannis, mitropolit de Pergam, *Ființa eclesială*, Ed.Bizantină, București, 1996, trad.Aurel Nae.

V. ARTICOLE DIN VOLUME ȘI REVISTE DE SPECIALITATE:

1. † Nestor, Arhiepiscop și Mitropolit, *Scrieri patristice în Biserica Ortodoxă Română până în secolul al XVII-lea*, în „M.O.”, anul XXXV (1983),nr. 1-2 (ian-feb).
2. † Vasile, Episcopul Oradiei, *Însemnătatea Scripturii și a Tradiției în cultul Bisericii Ortodoxe*, în „Ortodoxia”, anul XXXII (1980), nr.4 (oct-dec).
3. Abrudan, Mgr. D., *Vechiul Testament în scrierile Fericitului Augustin*, în „S.T.”, seria II, anul XV (1963), nr. 3-4 (mar-apr).
4. Abrudan, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Cartea Psalmilor în spiritualitatea ortodoxă*, în „S.T.” anul 1985, nr. 7-8.
5. Alexe, Mgr. Ștefan C., *Foloasele cântării bisericești în comun după Sfântul Niceta de Remesiana*, în „B.O.R.”, anul LXXV (1975), nr.1-2.
6. Barnea, Ion, *Creștinismul în Scythia Minor după inscripții* în ST, nr. 1-2, București, 1954.
7. Barnea, Ion, *Date despre mitropolia Tomisului*, în *Izvoarele Creștinismului Românesc*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2003.
8. Beauregard, Marc Antoine Costa de, interviu în volumul coordonat de arhim.Ioanichie Bălan, *Convorbiri duhovnicești cu teoogi ortodocși din străinătate*, vol.III, Ed.Trinitas, Iași, 1995.
9. Benga, Pr.Conf.Dr.Daniel, *Un simbol scris cu sângele martirilor*, în *Lumina*, nr.271, an.VI, miercuri 17nov. 2010.
10. Bindiu, Olivian , *Psalmii și legătura lor cu cultul divin ortodox*, în „B.O.R.”, anul 1987, nr. 9-10.
11. Bogdaproste, Gheorghe, *Valoarea moral-socială a Cărții Psalmilor*, în „S.T.”, anul 1970, nr. 1-2.

12. Bourdieu, Pierre, *Genèse et structure du champ religieux*, în *Revue Française de Sociologie*, 12, nr.3 (1971).
13. Braniște, Pr.Prof.Dr.Ene, *Biserica și Liturghia în opera Mystagogia a Sfântului Maxim Mărturisorul*, în *Ortodoxia*, nr.1, 1981.
14. Bria, Pr.Prof.Dr. Ion, *The Creative Vision of D.Stăniloae*, în *The Ecumenical Review*, vol.33, nr.1, 1981.
15. Caraza, Ioan, *Sfânta Scriptură și sfintele icoane în tradiția patristică răsăriteană*, în *Glasul Bisericii*, nr. 1-4, ianuarie-aprilie, București 2003.
16. Căciulă, Olimp N., *În slujba ortodoxiei ecumenice*, în *BOR*, 1958, nr. 5-6.
17. Chialda, Pr. Prof. Mircea, *Despre Psaltire: conținutul, frumusețea, valoarea ei pentru credincioșii din orice timp, carte de cult*, în „G.B.”, anul 1964, nr. 7-8.
18. Chialda, Pr. Prof. Mircea, *Raportul dintre Vechiul și Noul Testament* în „B.O.R.”, anul 1981, nr.5 -6.
19. Chițimia, Prof. Dr. Doc. I. C. , *Dosoftei, primul poet român de clasă europeană*, studiu introductiv la „*Dosoftei (1624-1693) Biobibliografie*” – 350 de ani de la nașterea cărturarului român”, București, 1974.
20. Ciobanu, Gheorghe, *Muzica bisericească la români*, în *BOR*, nr.1-2, București, 1972.
21. Ciobâcă, Ierod. Teofilact, *Meditație spre folosul duhovnicesc al citirii psalmilor*, în „Teologie și Viață”, anul III (1993), nr. 1-3 (ian-mar).
22. Coman, Ioan G., *Sinoadele ecumenice și importanța lor pentru viața Bisericii*, în *Ortodoxia*, 1962, nr. 3.
23. Coman, Pr.Prof.Dr.Constantin *Duhul misionar al Bisericii Ortodoxe*, în *Biserica în misiune*, Ed.IBMBOR, București, 2005.
24. Cosma, Pr. Prof. Sorin, *Cele șapte Laude ale Bisericii*, în „M.M.”, anul LXIII (1987), nr.1, (ian.-febr.).
25. Cosma, Pr. Prof. Sorin, *Despre Sfânta Liturghie*, în „M.M.”, anul LXIII (1987), nr. 2 (martie-aprilie).
26. Galeriu, Pr. Prof. Constantin, *Mărturisirea dreptei credințe prin Sfânta Liturghie*, în „Ortodoxia”, anul XXXIII (1981), nr.1 (ian-mart).
27. Gelzer, H., H.Hilgenfeld, O.Cunz, *Patrum Nicaenorum nomina latinae, graecae, copticae, syriacae, arabicae, armenicae*, Lipsiae, 1898.

28. Gheorghescu, Arhim. Chesarie, *Meditație la Sfintele Paști*, în „Teologie și Viață”, anul III (1993), nr. 4-7 (apr-iul).
29. Grăjdian, Pr.Vasile, *Teologia cântării liturgice în Biserica Ortodoxă – aspecte de identitate a cântării liturgice ortodoxe*, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2000.
30. Hrisostomos, Mitropolitul de Peristerion, *Ortodoxie și Catholicism*, la Pr.Constantin Coman, *Ortodoxia sub presiunea istoriei*, Ed.Bizantină, București, 1995.
31. Ică Jr., Arhid.Prof.Dr.Ioan I., *Globalizarea – mutații și provocări*, în *Biserica în misiune*, Ed.IBMBOR, București, 2005.
32. Ică Jr., Diac.Prof.Dr. Ioan I., *Synodikonul Ortodoxiei și valoarea lui dogmatică*, în *MA*, 1988, nr. 7-8.
33. Ică, Pr.Lect.Ioan, *Sensul și specificul Ortodoxiei românești*, în *Ortodoxia*, nr.4, 1971.
34. Iosif, Arhim., starețul mănăstirii Xiropotamu, *Sfântul Munte și lumea de astăzi*, în volumul coordonat de Pr.Prof.Dr.Constantin Coman, *Ortodoxia sub presiunea istoriei*, Ed.Bizantină, București, 1995.
35. Miron, Arhim. Vasile , *Explicarea Sfintei Liturghii pe înțelesul tuturor (partea I)*, în „Ortodoxia”, seria a II-a, anul IV (2012), nr.2 (apr-iun).
36. Mladin, Nicolae, mitropolitul Ardealului, *Despre unele caracteristici ale moralei catolice*, în *MB*, nr.5-6, 1954.
37. Moldovan, Pr.Prof.Dr.Ilie, *Dimensiunea Euharistică a Ecologiei spirituale formative. Redescoperirea Paradisului etnic Românesc: „Biserică carpatică pe ape”*, în vol. *Cosmosul, între frumos și apocaliptic – un recurs etic asupra ecologiei, simpozion la Alba Iulia în luna mai 2007*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2007.
38. Moldovan, Pr.prof.Dr.Ilie, *Învățătura paulină cu privire la Taina lui Hristos și implicațiile ei ecumenice*, în *Ortodoxia*, 1977, nr. 1.
39. Moldovan, Pr.prof.Dr.Ilie, *Pregătirea morală pentru primirea Sfîntelor Taine*, în *GB*, 1978, nr. 3-4.
40. Moldovan, Pr.prof.Dr.Ilie, *Raportul dintre Iisus Hristos și Sfântul Duh după Epistola a II-a către Corinteni, III, 1 - IV. 6*, în *ST*, 1967, nr. 3-4.
41. Moldovan, Pr.prof.Dr.Ilie, *Sfânta Liturghie ca icoană, a împărăției lui Dumnezeu și însemnătatea ei în viața religios-morală a creștinului ortodox*, în *Ortodoxia*, 1982, nr. 1.

42. Moldovan, Pr.prof.Dr.Ilie, *Teologia Învierii în opera Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în *ST*, nr. 7-8, 1968.
43. Moldovan, Pr.prof.Dr.Ilie, *Iisus Hristos – principiul absolut al unității creștine*, în *Ortodoxia*, 1983, nr. 1.
44. Moldovan, Pr.prof.Dr.Ilie, *Semnificația și responsabilitatea slujirii preoțești după Sf. Apostol Pavel*, în *Ortodoxia*, 1979, nr. 2.
45. Moldovan, Pr.prof.Dr.Ilie, *Cunoașterea Sfintei Scripturi după învățătura ortodoxă*, în *Ortodoxia*, 1980, nr. 2.
46. Moldovan, Pr.prof.Dr.Ilie, *Aspecte ale revelației divine în perspectiva dialogului ecumenic*, în *MMS*, 1981, nr.4-6.
47. Moldovan, Pr.prof.Dr.Ilie, *Rolul Mărturisirii de credință în transmiterea și actualizarea revelației divine*, în *MMS*, 1980, nr. 6-8.
48. Moldovan, Pr.Prof.Dr.Ilie, *Învățătura despre Duhul Sfânt în Ortodoxie și preocupările ecumeniste contemporane*, teză de doctorat, extras din *MA*, XVIII, nr. 7-8, 1973.
49. Moldovan, Pr.prof.Dr.Ilie, *Teologia Sfântului Duh după Catehezele Sfântului Simeon Noul Teolog*, în *ST*, 1967, nr. 7 - 8.
50. Moldoveanu, Diac.Asist.univ.Nicu, *Izvoare ale cântării psaltice în Biserica Ortodoxă Română*, în *BOR*, nr.1-2, 1974.
51. Neaga, Pr. Dr. Nicolae, *Poezia Vechiului Testament*, în „M.A.”, anul V (1960), nr. 3-4 (mar-apr).
52. Neaga, Pr. Prof. Nicolae, *Vechiul Testament în preocupările Sfântului Vasile cel Mare*, în „Ortodoxia”, anul XXXI (1979), nr.1 (ian-mart).
53. Nechita, Pr. Drd. V., *Ierurgiile, lucrare a Sfântului Duh în Biserică*, în „M.M.”, anul LXIII (1987), nr. 1 (ian.-febr.).
54. Nicolae, mitropolitul Ardealului, *Atitudini teologice contradictorii în problema colonialismului*, în *MMS*, nr.3-4, 1962.
55. Nicolae, mitropolitul Ardealului, *Biserica și lumea în rapidă transformare*, în *MB*, nr.7-9, 1967.
56. Nicolae, mitropolitul Ardealului, *Problema omului*, în *MMS*, nr.1-2, 1961.
57. Plămădeală, Antonie, mitropolitul Ardealului, *Catolicitate și etnicitate*, în rev. *Ortodoxia românească*, Ed.IBMBOR, București, 1992.

58. Plămădeală, Antonie, mitropolitul Ardealului, *Clerici ortodocși, ctitori de limbă și cultură românească*, în *Biserica în misiune*, Ed.IBMBOR, București, 2005.
59. Popescu, Mgr. Gabriel, *Psalmii în predica Fericitului Augustin*, în „S.T.”, seria II, anul XV (1963), nr. 3-4 (mar-apr).
60. Popescu, Pr.Prof.Dr.Dumitru, *Coordonatele spiritualității ortodoxe românești*, în vol.*Biserica în misiune*, Ed.IBMBOR, București, 2005, p.253.
61. Popescu, Pr.Teodor M., *Îndrumări metodice de lucru pentru studenții în Teologie*, în *ST*, nr.7-8, 1956.
62. Popescu-Țânțăreni, Pr. Gh. , *300 de ani de la apariția Psaltirii în versuri a Mitropolitului Dosoftei al Moldovei*, în „M.O.”, anul XXV (1973), nr. 9-10 (sept-oct).
63. Porcescu, Pr. Scarlat , *Psaltirea de-nțăles*, în „M.M.”, anul LVI (1980), nr. 5-6 (iul-aug).
64. Rezuș, Pr. Prof. dr. Petru, *Începuturile artei tipografice în Moldova*, în „Teologie și Viață”, anul III (1993), nr. 11-12 (nov-dec).
65. Rezuș, Pr.Prof.Petru, *Slujirea ca funcție esențială a Bisericii*, în *Ortodoxia*, nr.4, 1966.
66. Simedrea, Tit, *Despre psalmii proorocului împărat David*, în „MB”, anul 1968, nr. 4-6.
67. Soare, Dumitru, *Precizările comisiei Interortodoxe cu privire la temele Sfântului și Marelui Sinod*, în *Ortodoxia*, 1972, nr. 1.
68. Spinei, Prof.Marcel, *Cântări românești la Athos*, în *BOR*, nr.7-12, București, 2001.
69. Stan, Liviu, *Iconomie și intercomuniune*, în *Ortodoxia*, 1970, nr. 1.
70. Stanciu, Pr.Prof.Dr.Vasile, *Învățămintul muzical românesc din Transilvania în sec. XVIII*, în vol.*Toleranță și conviețuire în Transilvania în sec. XVI-XIX*, Ed. Presa Universitară, Cluj-Napoca, 2000.
71. Stoica, Pr. Mgr. Simeon, *Liturghia creștină din secolul II, descrisă de Sfântul Iustin Martirul și Filozoful, în raport cu liturghia ortodoxă de astăzi*, în „Ortodoxia”, anul XII (1960), nr. 1 (ianuarie-martie).
72. Todoran, Simion , *Genurile literare și aspecte doctrinare în Psalmi*, în „MO”, anul 1988, nr. 7-8.
73. Yannaras, Christos, *Conștiința eclesială*, în vol. Pr.Dr. Constantin Coman, *Ortodoxia sub presiunea istoriei*, Ed.Bizantină, București, 1995.
74. Yannaras, Christos, *Ortodoxie și Occident*, în vol. Pr.Dr. Constantin Coman, *Ortodoxia sub presiunea istoriei*, Ed.Bizantină, București, 1995.

75. Zăgrean, Arhid. Prof. Ioan, *Ierurgiile și importanța lor în viața morală a creștinilor*, în „M.A.”, anul XXXI (1986), nr. 1-2 (ian.-febr.).
76. Zizioulas, Ioan, *Teologia patristică în lumea modernă*, în *ST*, nr.3-4, 1996.
77. Zizioulas, J.D., *La continuité avec les origines apostoliques dans la conscience théologique des Eglises orthodoxes*, în rev.*Istina*, nr.1, 1974.